Çамрӑксен хаçачӗн» тӗпелӗн паянхи хӑни - пирӗн республикӑна АПШран икӗ уйӑх каялла килнӗ Кейт Линдси лингвист. 23 çулти пике чӑваш чӗлхине тӗплӗн вӗренет, ӑна тӗпчет, унӑн пуласлӑхӗ пуррипе çуккине тишкерет. Кӗске çак тапхӑрта Кейт чӑвашла калаçма хӑнӑхнӑ кӑна мар, вӑл пирӗн тӑван чӗлхемӗрпе пичетленнӗ кӗнекесемпе хаçат-журнала та çӑмӑллӑн вулать. Çапах калаçнӑ вӑхӑтра эпӗ Линдсин тӑван çӗр-шывӗнчи пурнӑç шайӗ пирки те сӑмах хускатрӑм, вӗсен йӑли-йӗркипе, вӗренӳ, сывлӑх сыхлав тытӑмӗсемпе кӑсӑклантӑм. Акӑлчанла, французла, вырӑсла, турккӑлла, испанла, арабла, таецла тата ытти чӗлхепе калаçакан пике ыйтусене тӗплӗн хуравларӗ. Францире, Мальтӑра, Таиландра, Турцире, Мароккӑра, Испанире, Кӑнтӑр Корейӑра пулса курнӑскер Раççейре - иккӗмӗш хут.

“Чӗлхе янӑравлӑ, çыпӑçуллӑ”

- Кейт, шӑпа сана Чӑваш Ене мӗнле майпа илсе çитерчӗ?

- Эпӗ Калифорни штатӗнчи Стэнфорд университетӗнче лингвиста вӗренетӗп. Чылайӑшӗ анлӑ сарӑлнӑ чӗлхесене е çӗр питӗнчен кӗç-вӗç çухалаканнисене тӗпчет. Вӑл е ку чӗлхепе вӑтам йыш калаçаканнисене тишкерекен сахал. Унсӑр пуçне эпӗ Раççее виçӗ çул каялла килнӗччӗ. Ун чухне Атӑл тӑрӑх теплоходпа ярӑнтӑмӑр, экскурси вӑхӑтӗнче Шупашкарти юхан шыв портӗнче чарӑнтӑмӑр. Хула кӑмӑлӑма кайрӗ. Çак сӑлтавсене шута илсе чӑваш чӗлхине тӗшмӗртме шухӑшларӑм. Вӑл тӗрӗк чӗлхисен ушкӑнне кӗни те пӗлтерӗшлӗ вырӑн йышӑнчӗ. Профессорсем хирӗç пулмарӗç, тӗллеве ӑнӑçлӑ пурнӑçлама ӑнӑçу сунчӗç çеç. Çавӑн чухне тӗлӗнмелле ӗç-пуç пулчӗ. Манӑн савни - Раççейрен. Преподавательсем ырланӑ хыççӑн чӑваш чӗлхине тӗпчессине ӑна пӗлтертӗм. Вӑл тӗлӗннипе чутах йӑванатчӗ. «Кейт, пӗлетӗн-и: вӑл манӑн тӑван чӗлхе», - терӗ.

- Апла тӑк чӑваш чӗлхипе эсӗ кунта киличченех паллашнӑ.

- Çук. Савни чӑвашла калаçмасть. Пӗррехинче çеç кӗтмен çӗртен: «Эпӗ сана юрататӑп», - тесе савӑнтарчӗ. Андрей Чӑваш Енрен 18 çулта чухнех тухса кайнӑ, вӑл психологи енӗпе тарӑн пӗлӳ илет. Кӗçех диссертаци хӳтӗлӗ, профессор пулса тӑрӗ.

- Пирӗн чӗлхене ăçта вӗренетӗн, ăна мӗнле майпа тӗпчетӗн?

- Вырăс чӗлхине И.Н.Ульянов ячӗллӗ ЧПУра тӗшмӗртетӗп, чăвашла калаçма Чăваш патшалăх гуманитари ăслăлăхӗсен институтӗнче хăнăхатăп тата Александр Блиновран пулăшу ыйтатăп. Унсăр пуçне Шупашкарти Андриян Николаев космонавт ячӗллӗ 10-мӗш вăтам шкулта ачасемпе пӗрле урокра ларатăп. Районсене тухса çӳретӗп. Патăрьел, Элӗк тата Канаш районӗсенче пулса куртăм ӗнтӗ.

- Ялта пурăнакансемпе калаçнă хыççăн кăмăлу улшăнмарӗ-и?

- Ятарласа тест хатӗрлерӗм. Унти 30 ыйту хушшинче тӗрлӗ йышши пур. Акă, сăмахран: «Ачăрсене чăвашла пуплеттерес килет-и?» «Мăнукăрсем тăван чӗлхене пӗлӗç-и?» «Пӗр эрнере каланă сăмахсен миçе проценчӗ - чăвашли?» Эпӗ сăнанă тăрăх - хуласенче чăваш чӗлхи сумлă шутланмасть, чылайăшӗ ашшӗ-амăшӗн чӗлхипе калаçасшăн мар, вӗсем ывăлӗ-хӗрне те ăна ăша хывма хистемеççӗ. Çакăн сăлтавӗ - аслисем чăваш чӗлхи кирлӗлӗхне туйманни. Ялсенчи лару-тăру пачах урăхла, вӗсем тăван чӗлхе пуласлăхӗшӗн пăшăрханаççӗ, çав вăхăтрах мăнукӗсем чăвашла пӗлесси пирки иккӗленмеççӗ. Хальлӗхе социаллă тӗпчеве 20 ытла çынна кăна явăçтартăм-ха, пӗтӗмлетӳ тума иртерех. Эпӗ Чăваш Енре çитес çулхи çу уйăхӗн вӗçӗччен пулăп. Çав вăхăталла хам шухăша çирӗплетсе калайăп.

- ЮНЕСКО чăваш чӗлхине пӗтсе пыраканнисен йышне кӗртнине пӗлетӗн-тӗр.

- Çапла, пӗлетӗп. Анчах манăн ăна йышăнас килмест. Пӗрремӗшӗнчен - эпӗ лингвист пулнăран. Иккӗмӗшӗнчен - таса чăваш чӗлхи юрă пек янăравлă, çыпăçуллă илтӗннӗрен. Уçă сасăсем çемçе, кăмăла çӗклеççӗ. Тӗнчере 6500 чӗлхе, кашни икӗ эрнере вӗсенчен пӗри çӗр питӗнчен яланлăхах çухалать. Тӗпчевçӗсем асăрхаттарнă тăрăх - 2100 çул тӗлне 3000 чӗлхе çеç юлать. Питӗ шел. Мӗншӗн? Мӗншӗн тесен чӗлхе пӗтнипе пӗрлех халăхăн ăруран ăрăва куçнă тупри - йăли-йӗрки, культури - çухалать. Кашни наци çынни тӗнчене хăйне май урăхла курать, çавăнпа вăл е ку чӗлхепе калаçакан вилсе пӗтни планетăна чухăнлатать, пушатать, тӗнчене хаклама май паракан пӗр мел çухалать. Акă Калифорнире 500 çул каялла 100 тӗрлӗ чӗлхепе калаçакансем пурăннă, анчах, шел те, паянхи кун тӗлне 50-шӗ çеç сыхланса юлнă, вӗсенчен те пулин хăшӗ-пӗринпе 20-30 çын çеç пуплет. Манăн шухăшпа, чăваш чӗлхи ан пӗттӗр тесен витӗмлӗ проектсем шухăшласа кăлармалла, унăн сумне ӳстерме тӗрлӗ меслет тупмалла. Унсăрăн каярахпа çивӗч çак ыйтăва татса пама вуçех май пулмӗ, мӗншӗн тесен халăх чӗлхе пачах пӗтмесӗр те ăна

ăнланаяс çук.

Пĕлĕш нумай,

юлташ сахал

- АПШра иртен-çӳрен ялан йăл кулать. Чăваш Ене килсен палламан çынсем сывлăх сунманни тĕлĕнтерчĕ-и?

- Шутсăр. Эпĕ хамăн çĕр-шывра кун каçипе çĕнĕ 50 çынпа калаçатăп. Анчах кунта килсен пĕрремĕш кунсенче уйрăмах йывăрччĕ. Пĕринпе сăмах хушатăп, тепринпе, анчах пурте пăрăнса утаççĕ, нимĕн те шарламаççĕ. Лавккара та, транспортра та тепĕр еннелле çаврăнса лараççĕ. Раççейре татти-сыпписĕр кулакан çынна ухмах вырăнне йышăнаççĕ вĕт е каччăсене куç хĕсет тесе шухăшлаççĕ. Çакна тĕслĕхпех çирĕплетĕп: Андрея паллашнă-паллашманах килĕштертĕм, чунран юратрăм. Çавăнпах йăл кулса çеç çӳреттĕм. Пĕррехинче вăл чăтаймарĕ: «Манпа пулас килет тĕк манпах пул, ыттисен умĕнче ан йăкăлтат», - терĕ. Пирĕн тăрăхра: «Пĕлĕш нумай, юлташ сахал», - теççĕ. Раççейре икĕ уйăх пурăннă хыççăн çакна чунпа ăнлантăм. Эпир пĕр-пĕринпе хутшăнатпăр, çапах çын чунĕнче мĕн капланнине тавçăрмастпăр. Кунта вара: «Пĕлĕш сахал, пур юлташĕсем питĕ çывăх», - теес килет. Вĕсем пулăшма тăрăшаççĕ, хăнана йыхравлаççĕ... Ахальтен мар: «Раççейре çуралса ӳснĕ тус чи шанчăкли», - теççĕ-тĕр.

- Шупашкар килĕшни пирки унччен каларăн-ха, ытти - çут çанталăкĕ, тавралăхĕ... - тыткăнламарĕ-и?

- Эпĕ Калифорни çывăхĕнче вăрман варринчи ялта ӳссе пĕве кĕнĕ. 10 минут утсан Лăпкă океан хĕррине çитсе тăратăн. Вăрман, шыв чунăма çывăх. Тен, çавăнпах Атăл хĕрринчи Шупашкара суйларăм. Элĕк районне кайсан çап-çамрăк хурăнсен илемĕпе килентĕм. Кунти çанталăк килĕшет. Шартлама сивĕрен кăна шикленетĕп, Калифорнире юр лармасть-çке. Тата мана кунти общество транспорчĕ савăнтарчĕ. Пирĕн патра, сăмахран, автобуссем питĕ сайра çӳреççĕ - 30-40 минут кĕтме тивет. Метро та чылай чухне ĕçлемест. Ӳссе çитнисен пурин те автомобиль пур, чухăннисемпе студентсем велосипедпа çӳреççĕ. Манăн та, савнин те вело пур.

- Ҫурма фабрикатсем ҫинӗ хыҫҫӑн пирӗн апата ҫӑмӑллӑнах хӑнӑхрӑн-и?

- Манӑн пӗр юлташӑм: «Ют патшалӑхра чи хӑрушши - ача ҫуратни, вилӗм тата ирхи апатлану», - тет. Малтан асӑннисенчен иккӗшӗ йӑла-йӗркепе ҫыхӑннӑ. Ҫывӑрса тӑнӑ-тӑман рис пӑттипе чӑх тукмакӗ хурса параҫҫӗ, унпа мӗнле хӑналанмалла-ха? Эпир ирсерен йогурт, улма-ҫырла, вӗри ҫӑкӑр, ҫӑмарта ҫиме хӑнӑхнӑ. Халӗ эпӗ ирсерен бананпа, йогуртпа сӑйланатӑп. Ҫапах кунти ӗҫме-ҫимене хӑнӑхма тӑрӑшатӑп. Акӑ чӑваш халӑх апатне те тутанса пӑхрӑм. Хуран кукли, какай шӳрпи питӗ килӗшрӗҫ.

- Ҫемйӳ пирки каласа кӑтарт-ха.

- Пирӗн ҫемьере - 7 ача. Эпӗ - йӗкӗреш хӑраххи. Эпир - чи аслисем. Аннем - 43 ҫулта. Апла пулин те халӗ университетра вӗренет, хӑйӗн бизнесне аталантарать. Атте - ресторанта тӑрӑшать. Вӑл - шеф-повар.

- Америкӑри ҫемьере ун чухлӗ ача пулни пирки илтменччӗ.

- Чӑнах та, ку - сайра тӗл пулакан тӗслӗх. Чылайӑшӗ 2-3 ача ҫеҫ ӳстерет. Пирӗн те кӗҫӗннисем - усрава илнисем.

- Сирӗн патра ашшӗ-амӑшӗ пӗве кӗнӗ ывӑлӗсемпе хӗрӗсене укҫан пулӑшманни хӑлхана кӗнӗччӗ.

- Пӗтӗмӗшле илсен, ҫапла. Анчах халӗ экономика кризисне пула чылайӑшӗ ҫитӗннӗ ачисене те пулӑшма тӑрӑшать. Май пур тӑк укҫа-тенкӗ парать, ҫук пулсан нимӗн те тӑваймӑн. Ҫапах Америкӑра 18 ҫула ҫитнӗ ҫамрӑкӑн хӑй тӗллӗн пурӑнма хӑнӑхмалла. Ҫемьеленнисем ашшӗ-амӑшӗнчен пулӑшу ыйтмаҫҫӗ. Намӑс! Эпӗ 16 ҫултах ӗҫлеме тытӑнтӑм. Университета вӗренме кӗрсен тӳрех виҫӗ вырӑнта тӑрмашрӑм. Пӗр пӳлӗмлӗ хваттере тара илме уйӑхне 45 пин тенкӗ кирлӗ-ҫке.

- Апла тăк АПШра та пурнăç çăмăл мар.

- Йывăрлăхсем те, çăмăллăхсем те пур. Унта инфратытăм лайăхрах, çуртсем юсавлă, хитре, темиçе çул каяллах хăпартнисем те çĕнĕ пек туйăнаççĕ. Америка инкек-синкек сиксе тухсан пăтăрмаха пит йывăррăнах тӳссе ирттермест. Акă халĕ пирĕн тăрăхра «Сэнди» çил-тăвăл алхасрĕ. Савни Андрей каланă тăрăх, нумай хутлă çуртсенче те шыв, электричество çук. Апла пулин те влаçрисем килĕрен çӳреççĕ, мĕн кирлипе кăсăкланаççĕ, ыйтнине тивĕçтерме майсем шыраççĕ. Раççейпе танлаштарсан АПШра тĕпленнисем ĕç укçи ытларах илеççĕ. Унсăр пуçне шалу виçи тивĕçтермесен пуçлăхпа ним вăтанмасăрах калаçаяççĕ. Кунта апла мар иккен. Шупашкарта пĕр медсестрапа паллашсан хытах пăшăрхантăм. Унăн ĕç укçи куллен кирлине туянма та çитмест. Тĕп тухтăр патне кайма сĕнтĕм... Вăл хирĕçлерĕ, унашкал хăтланнине ырламаççĕ-мĕн. Америкăра ĕçлекен медсестран шалăвĕ чи пысăкки - ваккатсем те, экономистсем те ун чухлĕ илеймеççĕ.

- Медсестра тенĕрен, сирĕн патра медицина пулăшăвне пурте илейменнине пĕлетĕп.

- Тĕрĕсех. Халăхăн пĕр пайĕн страховка çук. Ачасен 19 çула çитиччен пур-ха, вĕсем ашшĕ-амăшĕннипе усă кураяççĕ. Халĕ эпĕ те чирлесе ӳкесрен шикленетĕп, сыватмăша кайма укçа самай кирлĕ. Раççейре вара ют çĕр-шыв çынни пулсан та тӳлевсĕрех сипленеетĕп.

- Нумаях пулмасть американсем çĕр-шыв президентне суйларĕç. Барак Обама çĕнтернĕшĕн савăнтăн-и?

- Çапла. Пур пĕрех эпĕ: «Обама ăслă, Митт Ромни ухмах», - теместĕп. Çавăнпа иккĕмĕш тапхăра суйланнă президент унпа канашласа ĕçлесси пирки каланине илтсен хĕпĕртерĕм. Ромнин те пĕлтерĕшлĕ проектсем пур. Уйрăмах экономикăна аталантарас енĕпе.

Вĕрентекене хисеплемеççĕ

- Раççейре шкултан вĕренсе тухакансем халĕ Патшалăхăн пĕрлехи экзаменне тытаççĕ. Ачасен ăсне тест мелĕпе тĕрĕслесси сирĕн тăрăхран килчĕ...

- АПШри пуçламăш вĕренӳ тытăмне ырласа пĕр сăмах та калаймастăп, мĕншĕн тесен ачасем шкула ăс пухма мар, юлташĕсемпе чĕлхе хуçма çеç çӳреççĕ. Учителе пачах хисеплемеççĕ, унăн сăмахĕсене шута илме васкамаççĕ. Манăн Америкăри университетсене çеç мухтас килет. Вĕсем - тĕнчери чи чаплă вĕренӳ учрежденийĕсем.

- Эсĕ вара пĕлӳ тĕнчине пĕчĕклех иленме пултарнă-çке.

- Анчах пурте ман пек мар вĕт. Эпĕ вулама, çĕннине пĕлме кăмăллатăп, çавăнпах çанă тавăрса ăс пухма тытăнтăм та. Хамăн ачасене /хальлĕхе вĕсем çук-ха/ АПШра вĕрентес килмест. Май пулсан Европăри пĕр-пĕр çĕр-шыври е Раççейри шкула ярăп. Кунта ачасем вĕренме ĕçе çӳренĕ пек çӳреççĕ.

- Çавăнпах: «Американсен ачисем историе пачах пĕлмеççĕ», - теççĕ иккен.

- Каларăм-çке: пĕчĕккисем вĕрентекенсене ним вырăнне те хумаççĕ. Çавăнпа учительсем те тарăн пĕлӳ парассишĕн хыпкаланмаççĕ. Раççей пирки ыйтсан та чылайăшĕ: «Унта питĕ сивĕ, упасем пурăнаççĕ, çынсем эрех ĕçеççĕ», - тет çеç. Çапах аслисем вырăс балетне кăмăлланине палăртас килет.

- Эсĕ те килĕштеретĕн-и?

- Çапла. Савнипе иксĕмĕр вырăс балетне, оперине çӳретпĕр. Кунта килсессĕнех Чăваш патшалăх оперăпа балет театрне çул тытрăм. «Сарпике» постановкăпа паллашрăм. Тĕлĕнмелле интереслĕ ĕç! Акă Пĕтĕм тĕнчери опера фестивалĕ пуçланĕ, унта та çитĕп. Концертсене çӳретĕп. Нумаях пулмасть чăваш эстрада юрăçисен шоу-программипе килентĕм. Вăл питĕ хаваслă иртрĕ, юррисем те илĕртӳллĕ.

- Эппин, эсӗ культурӑна кӑмӑллатӑн. Литература та килӗшет-и?

- Шутсӑр, уйрӑмах - вырӑс литератури. Ф.Достоевскин «Преступление и наказание», Л.Толстойӑн «Анна Каренина», «Война и мир» хайлавӗсене тахҫанах вуланӑ. Унсӑр пуҫне В.Набоковӑн, А.Чеховӑн кӗске калавӗсемшӗн каҫса кайма хатӗр. И.Бунинӑн «Темные аллеи» кӗнекине темиҫе хут тишкерсе тухрӑм. Хӑшӗ-пӗрне вырӑслах вуланӑ. Кӗҫех «Война и мир» романа ҫыравҫӑ ҫырнӑ чӗлхепе шӗкӗлчеме тытӑнӑп.

- Чӑваш литературипе паллашма ӗлкӗреймерӗн-и-ха?

- Сирӗн чаплӑ поэтӑрӑн К.Ивановӑн «Нарспи» поэмине вырӑсла унчченех вуланӑччӗ-ха, халӗ ӑна чӑвашла шӗкӗлчес килет. Ӗмӗтӗм кӗҫех пурнӑҫланасса шанатӑп.

“Раҫҫее тӑтӑшах килесчӗ”

- Пирӗн йӑла-йӗрке пирки мӗн пӗлетӗн?

- Чӑваш туйне сӑнланӑ фильм куртӑм. Качча каякан хӗр питӗнче кулӑ ҫиҫменни тӗлӗнтерчӗ те, сехӗрлентерчӗ те. Питӗ шеллерӗм ӑна. Унсӑр пуҫне Шупашкарти Чӗлхе фестивалӗнче пӗр секцире хӗрсен ҫемье ҫавӑрмашкӑн пӗчӗклех хатӗрленме тытӑнмаллине каларӗҫ. Туя пынӑ кашни хӑнана тӗрленӗ тутӑр парнелемелле имӗш, арча тултармалла...

- Сирӗн патра туя мӗнлерех паллӑ тӑваҫҫӗ?

- Туй-ҫуй вӑраха тӑсӑлать. Пӗр кунхине хӗрӗн килӗнче - хӗрарӑмсем, каччӑ патӗнче арҫынсем пухӑнаҫҫӗ, ӗҫеҫҫӗ, ҫиеҫҫӗ. Кӑштахран авланаканнин ҫуртӗнче - яшсем, качча каяканнин килӗнче пикесем пуҫтарӑнаҫҫӗ, каллех - уяв. Туй вара чиркӳре, ресторанта е

урамра, уçă тӳпе айĕнче, иртет. Хĕр тусĕсем - пĕр тĕслĕ, каччăн юлташĕсем тепĕр тĕслĕ çи-пуç тăхăнаççĕ. Çĕнĕ çынсен чи çывăх икĕ тусĕн сăмахĕсем чи хакли шутланаççĕ.

- Туй кĕрлеттерме укçа-тенкĕ самай кирлĕ-тĕр.

- Питĕ-питĕ нумай. Мĕн чухлĕ расхутланма тивнине калама та намăс.

- Çамрăксенчен ытларахăшĕ миçе çулта çемье çавăрать?

- Тĕрлĕрен. Акă, сăмахран, манăн аттепе анне пĕрлешнĕ чухне 20 тата 21 çулсенче пулнă, асаннепе асатте те çав ӳсĕмре мăшăрланнă. Куратăр-и: эпĕ кая юлса пыратăп.

- Ăнланнă тăрăх - эсĕ чăваш арçыннине качча тухăн.

- Тем пекехчĕ. Тĕрĕссипе, халĕ Шупашкарта Андрейăн амăшĕпе тата аппăшĕпе пурăнатăп. Савни Чăваш Енре çичĕ çул пулман. Эпĕ килсен анне /Кейт пулас хунямăшне çапла чĕнет. - Авт./ савăнчĕ - ара, эпĕ унăн ывăлĕн савнийĕ-çке. Çитменнине, кашни кунах шăнкăравлать.

- Йăва çавăрсан Раççейре тĕпленме шухăшламастăр-и?

- Андрей валли кунта ĕç пулмĕ. Чуна килĕшнĕ ĕçсĕр вара пурăнма кансĕр, çавăнпа АПШрах юлăпăр. Тĕрĕссипе, Германире е Австрире тĕпленме те шухăшсем пур. Çапах Раççее тăтăшах килесчĕ.

- Çулталăкри хăш уява ытларах хапăл тăватăн?

- Çуралнӑ куна, Çӗнӗ çула, Раштава. Пирӗн çемьере çирӗп йӑла пур. Çӗнӗ çул умӗн пурте пӗрер, анчах сумлӑ парне туянатпӑр, çавӑнпа пӗрер парнене çеç тивӗçетпӗр. Ку ӑпӑр-тапӑр 8 япала иличчен чылай лайӑхрах. Раштавра анне пире, ачисене, пурне те пӗр йышши пижама тӑхӑнтартать...

- Ӗмӗтӳсем пысӑк ӗнтӗ. Пирӗн вулакансене пӗрне те пулин пӗлтерсемччӗ.

- Паянхи тӗп тӗллев - чӑваш чӗлхине питӗ лайӑх вӗренесси, çитес çулхи çу уйӑхӗ тӗлне пӗтӗмлетӳ тӑвасси. Тӑван тӑрӑха таврӑнсан вара аспирантурӑра тепӗр курс ӑс пухмалла. Юлашкинчен манӑн çакна калас килет: чӑвашсем, хӑвӑрӑн чӗлхӗре куç пек упрӑр - вӑл тӗлӗнмелле илемлӗ.

Дмитрий Моисеев. Газета «Çамрӑксен хаçачӗ». 2012. 16 ноября.